

УДК 340+001

Людмила Міхневич,*канд. юрид. наук, доцент,**завідувач кафедри конституційного та муніципального права**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

ТОРГОВЕ ПРАВО В НЕУНІВЕРСИТЕТСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Розкрито стан викладання та вивчення торгового права в спеціалізованих навчальних закладах на теренах України в XIX – на початку XX ст. Встановлено перелік та обсяг навчальних дисциплін, методики їх викладання. Показано тематику досліджень торгового права та деякі творчі результати вчених-комерціалістів.

Ключові слова: торгове право та процес, вексельне право, морське право, конкурсне право та процес.

Постановка проблеми. Загалом зародження російського торгового права припадає на середину XVII ст. Тоді були вироблені нормативні акти, які визначали правила для внутрішньої, міської, роздрібною торгівлі, а згодом було унормовано й зовнішню торгівлю. Ці відносини регулювалися нормами цивільного права. Однак із становленням капіталістичних відносин розвивалися й спеціальні норми торгового права. Так, у кінці XIX – на початку XX ст. були прийняті Торговий статут та Статут торгового судочинства, упорядкована торгова діяльність товариств та визначено порядок створення і діяльності комерційних судів. Однак на початку XIX ст. торгове право не входило до переліку університетських курсів. Його викладання як самостійної навчальної дисципліни розпочалося в середині XIX ст. Слідом за цим було започатковано й наукове опрацювання торгового права, підготовлено та видано низку книг із проблем торгового права. Але лише з прийняттям Університетського статуту 1884 р. в імператорських університетах були утворені самостійні кафедри «торгового права і торгового судочинства». Їх виникнення пов'язують із нагальною потребою приділити більшу увагу розвитку практичних навичок і вмінь під час викладання юридичних наук. На новостворених кафедрах читали торгове, вексельне, морське, конкурсне право та торговий і конкурсний процес.

Водночас у XIX ст. питання торгового права вивчалися в межах деяких навчальних курсів у ліцеях Російської імперії: Волинському (Кременецькому) ліцеї (1805–1833), Рішельєвському ліцеї (1817–1865) та Юридичному ліцеї князя Безбородька (1840–1875). Натомість у Львівському ліцеї (1805–1817), який перебував під протекто-

ратом Австрійської імперії, з 1811 р. читали самостійні дисципліни «торговельне право» та «вексельне право».

Уже на початку XX ст. торгове право та торгове судочинство посіло чільне місце в навчальних планах Київських (далі – КВЖК) та Одеських (далі – ОВЖК) вищих жіночих курсів, Київського (далі – ККІ) та Харківського (далі – ХКІ) комерційних інститутів, Новоросійського (Одеського) вищого міжнародного інституту (далі – Н(О)ВМІ) та Київського юридичного інституту (далі – КЮІ). Отже для сучасного розвитку юридичної освіти та науки корисним може стати досвід викладання та організації наукових розробок торгового права вченими-комерціалістами названих вищих шкіл.

Аналіз публікацій. Історія торгового права XIX – початку XX ст. не часто стає предметом історико-правових досліджень. У сучасній літературі переважно звертаються до аналізу здобутків провідних комерціалістів. Хоча зауважимо, що становлення торгового права в Київському університеті вивчала І. А. Діковська, періодизацію розвитку торгового права подав О. П. Подцерковний, спеціальну розвідку, присвячену кафедрі торгового права ККІ, здійснила автор даної публікації [1]. Втім становлення торгового права як навчальної дисципліни та науки в XIX – на початку XX ст. у вищих українських територій поза університетами поки ще спеціально не досліджувалося.

Постановка завдання. Метою публікації є висвітлення досвіду викладання торгового права в ліцеях (XIX ст.), на вищих жіночих курсах, у спеціалізованих інститутах (початок XX ст.), а також виявлення напрямів творчих здобутків учених, що дозволить відтворити особливості правових досліджень у

сфері торгового права в дорадянську добу на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що ще в XIX ст. студенти українських ліцеїв Російської та Австрійської імперій здобували знання торгового права. І хоча в ліцеях Російської імперії торгове право як самостійний курс не викладалося, змістовно його проблематика містилася в інших курсах. Так, у Волинському (Кременецькому) ліцеї торгове право було окремою частиною курсу «політичне право». Згодом було утворено посаду викладача «права природного, міжнародного, політичної економії та торгового права». Тоді назва посади викладача ототожнювалася з його спеціалізацією та предметами, які він викладав. На цій посаді працював Кудлицький (Kudlytsky), якого, до речі, відряджали на стажування до Гамбурга саме удосконалювати знання з торгового права [2, с. 36]. Але інформації про його діяльність обмаль.

Згідно зі Статутом 1817 р., викладання права комерційного та морехідного було введено у Рішельєвському ліцеї. У вищих класах (училищі правознавства та політичної економії і комерційному) готували правознавців та комерсантів, саме вони й мали вивчати ці дисципліни [3, с. 22]. Пізніше питання торгового права викладали в межах цивільного права, зокрема, ліцеїсти вчили том XI Зводу законів Російської імперії (містив норми торгового права).

У Ніжинському ліцеї князя Безбородька самостійного курсу з торгового права теж не було. Але професори кафедри законів цивільних викладали ліцеїстам положення тому XI Зводу Законів Російської імперії [4, с. 15]. Ніжинські вчені підготували й перші наукові праці, дотичні до сфери торгового права. Це насамперед дисертація на ступінь магістра державного права М. Х. Бунге «Исследование основ торгового законодательства Петра Великого» (1847 р.). Кілька праць про торгівлю в південно-західному краї підготував М. П. Яснопольський, але вони мали скоріше економічний, ніж правовий зміст.

Натомість в австрійському Львівському ліцеї з 1811 р. діяла кафедра польського права, торговельного і вексельного права та процесу. Лекції з торговельного та вексельного права були покликані дати практичні навички і вміння студентам юристам. Упродовж 1811–1836 рр. їх викладав професор Ян Добжанський (1780–1836) [5, с. 64, 68]. Але наукових праць із відповідної тематики він не залишив.

Уже як самостійний курс торгове право вивчалось в не університетських навчальних закладах на початку XX ст. Так, на КВЖК

та в КЮІ існували окремі штатні кафедри торгового права та судочинства. Натомість у ККІ були засновані три штатні кафедри цивільного та торгового права [6, с. 131]. На КВЖК торгове право було обов'язковою дисципліною для слухачок четвертого курсу юридичного та економіко-комерційного відділень. Обсяг його викладання (два семестри по 4 години на тиждень) був навіть більшим, ніж в університеті св. Володимира [7, с. 69]. Зауважимо, що на економіко-комерційному відділенні додатково вели кілька комерційних дисциплін: торгівлю політику читав професор К. Г. Воблий, історію торгівлі – професор П. М. Ардашев. Викладання ж торгового права забезпечували маститі вчені-юристи В. А. Удінцев, В. І. Синайський, М. І. Мітіліно. Професор В. І. Синайський рекомендував слухачкам працювати з підручником В. А. Удінцева «Русское торговое промышленное право» (К., 1907), чотиритомним виданням Г. Ф. Шершеневича «Курс торгового права» (СПб, 1908–1911) та його ж «Учебником торгового права» (4 вид., СПб, 1910). Водночас необхідно було опанувати законодавчий матеріал, використовуючи 2 частину XI тому Зводу законів Російської імперії та практичні посібники Я. М. Гесена «Устав торговый» (СПб, 1910) та А. І. Камінки «Устав о векселях. Закон 27 мая 1902 г. с разъяснениями» (СПб, 1911) [8, с. 12–13]. М. І. Мітіліно акцентував увагу слухачок на вивченні чинного торгового законодавства, судової практики та германського торгового права. Свої лекції будував на тоді популярних книгах П. П. Цитовича, В. А. Удінцева, Г. Ф. Шершеневича та новинках із торгового, вексельного, морського права О. Ф. Федорова та О. С. Невзорова, торгового процесу – В. О. Краснокутського [9, с. 14].

Однак найповніше торгове право було представлено ККІ, де, за задумом його засновника М. В. Довнар-Запольського, найбільш повно мало вивчатися те, що безпосередньо впливало на торгові справи – торгове право зі спецкурсами вексельного, морського, конкурсного права, торговий та конкурсний процес. За навчальним планом 1906–1907 н. р. торгове право читали студентам як економічного (впродовж 3 років), так і комерційного (впродовж 2 років) відділень в обсязі 3 години лекцій та 2 години практичних занять щотижня. Практичні заняття були обов'язковими й для слухачів всіх спеціальних підвідділів та товарознавчої і бухгалтерської груп. Програма курсу включала спеціальні розділи вексельного, морського та конкурсного права. Уже у 1908 р. вексельне, морське та конкурсне право були виділені в окремі спецкурси [1, с. 24]. Відтак торгове

право вивчали третьокурсники обох відділень два семестри (4 години лекцій та 2 години обов'язкових практичних занять), а на четвертому курсі – вексельне право (осінній семестр), конкурсне право та морське право (весняний семестр) в обсязі 1 година на тиждень. А з 1911 р. вексельне та конкурсне право викладалося вже по 2 години на тиждень два семестри [10, с. 4]. Тоді ж студентам комерційного відділення загальний курс торгового права скоротили з 4 до 3 годин, а студентам-третьокурсникам економічного відділення запровадили окремий предмет «Цивільний та торговий процес». Читали його впродовж двох семестрів (2 години на тиждень).

З набуттям ККІ прав урядового вищу торгове право було введено й у обов'язковий комплексний випускний іспит для студентів обох відділень та включено до переліку дисциплін, з яких випускники могли писати дипломну роботу. Такий порядок викладання торгового права без суттєвих змін зберігався в ККІ до революційних подій 1917 р. Упродовж 1917–1920 рр. інститутські навчальні плани кілька разів змінювалися. Насамперед було введено окремий предмет «промислове право». Щоправда, на комерційно-технічному факультеті торгове та промислове право читали лише студентам торгового та промислового відділень, а конкурсне та вексельне право залишили тільки на торговому відділенні [1, с. 28]. Згодом ці дисципліни об'єднали в курс «Лад соціальних відносин у виробництві, обміні і розподілі», який читали студентам торговельно-промислового відділення комерційно-технічного факультету [1, с. 29]. Натомість класичний курс «торгове право» відтепер залишився лише в навчальному плані економічного факультету, а «вексельне право» – консульсько-торговельного відділення. Це стало свідомим звуженням можливостей інституту і відмовою від ідей його засновника.

За час функціонування ККІ торгове право та відповідні спецкурси викладали В. А. Удінцев, А. К. Мітюков, М. М. Катков, В. І. Синайський, М. І. Мітіліно. До роботи зі студентами залучали й юристів-практиків. У 1909–1910 рр. лекції з торгового права читав адвокат О. С. Гольденвейзер, а практичні заняття в осінньому семестрі вів член Київської судової палати І. О. Ананьєв. У 1918–1919 рр. торгове право викладав старший нотаріус Київського Окружного Суду М. О. Соф'їн. Від студентів вимагали не лише розуміння теорії торгового права, а й безпосередніх знань статей 2 частини XI тому Зводу законів Російської імперії. Так, лекції М. М. Каткова були побудовані з використанням праць В. А. Удінцева та норм

чинного російського законодавства [11, с. 4]. Натомість практичні заняття (до яких допускалися підготовлені студенти, які склали колоквиум чи іспит із загального курсу торгового права) включали розв'язання казусів у сфері торгівлі, взятих із касаційної практики, та вирішення проблем застосування положень статутів (кредитного та залізничних доріг) [12, с. 24].

Студенти КЮІ питання торгового права розпочинали вивчати з дисциплін «Загальне вчення про приватне право» та «Приватне право (цивільне і торгове)». А на третьому курсі судового відділення впродовж двох семестрів викладали торгово-промислове право (2 години в тиждень) та у весняному семестрі спецкурс «Вексельне, конкурсне і морське право» (3 години на тиждень). У різний час ці лекції читали В. І. Синайський та М. М. Мітіліно, а практичні заняття вели М. С. Мазор та В. І. Лабейковський. Торгово-промислове право (2 години на тиждень) планували викладати й студентам другого курсу торгово-промислового відділення, а третьокурсникам упродовж весняного семестру – спецкурс, який об'єднував вексельне, конкурсне і банківське право (3 години на тиждень). Окрім цього, студентам пропонували «Історію торгівлі і промисловості» та «Організацію торгово-промислових підприємств». Однак відкрити торгово-промислове відділення в КЮІ так і не вдалося.

Київські викладачі мали й певний науковий доробок у цій сфері. Провідним дореволюційним комерціалістом був В. А. Удінцев. Його цікавили проблеми співвідношення публічного і приватного права, зокрема зіставлення цивільного та торгового права, єдності їх основних засад. Саме цим питанням були присвячені його роботи «Дуалізм частнопроводних систем (Вступительная лекція)» (К., 1894), «Выкуп посессионных земель и лесов» (СПб., 1901), «К вопросу о включении в гражданское уложение постановлений о торговых сделках» (К., 1901) та обидві дисертації: магістерська – «Посессионное право» (К., 1896), докторська – «История обособления торгового права» (К., 1900). Врешті-решт, він сформував новий підхід у визнанні торгового права як самостійної галузі. Новаторськими стали його монографія «Русское горноземельное право» (К., 1909) та праця «Право на разработку недр земли» (Юр'їв, 1913). Доволі цікавими та інформаційними були лекції професора з торгового права, в їх основу були покладені його наукові ідеї, а відповідні підручники «Конспект лекцій по торговому праву» (К., 1900) та «Русское торгово-промышленное право» (К., 1907) користувалися шаленою

популярністю і рекомендувалися як основні навчальні посібники з цього курсу [1, с. 25]. Зрештою, і донині праці професора не втратили актуальності. Увагу його творчості приділили автори «Антології української юридичної думки». Вибрані праці професора перевидані під назвою «Избранные труды по торговому и гражданскому праву» (М., 2003), а сучасні вчені досліджують його ідеї.

Одним із найвідоміших дореволюційних цивілістів є В. І. Синайський. Утім він розглядав й окремі проблеми торгового права, зокрема питання «картельного (синдикатного) законодавства». Він вивчав юридичну природу підприємницьких об'єднань, вивів власне поняття підприємницького союзу, вважав, що в його основі лежить договір підприємців, який спрямований на знищення чи послаблення конкуренції у виробництві і збуті визначених видів товарів [13]. А. К. Мітюков досліджував питання римського та цивільного права. У контексті нашої статті привертають увагу дві його праці, присвячені аукціону – «Об аукционе в Риме» (К., 1903) та «In diem addiction, как частный случай аукционной продажи» (К., 1904). Із опублікованих праць М. І. Мітіліно відома його програма лекцій «Торговое право и торговое судопроизводство» (К., 1915). Водночас за архівними даними вдалося встановити, що його перу належать роботи: «Организация торговли», «Законодательство о торговле», «Киев как торговый центр после мировой войны», «Система торгово-промышленного образования». Відшукати їх, на жаль, не вдалося, як і встановити час їх написання. Проте розквіт його творчості припадає на 1920–1930-ті рр. Він став одним із провідних учених торгового права [6, с. 168]. Інші київські юристи М. М. Катков, О. С. Гольденвейзер, М. С. Мазор, В. І. Лабейковський спеціальних праць із торгового права не залишили.

Не менш масштабно вивчали торгове право в ХКІ. В інституті була утворена штатна кафедра торгового права. Упродовж двох семестрів студентам-третьокурсникам економіко-комерційного підвідділу, страхової та банківської групи банківсько-страхового відділення та педагогічного підвідділу читали торгове право (4 години на тиждень), вели обов'язкові практичні заняття з торгового права (2 години на тиждень) та цивільний і торговий процес (2 години на тиждень). Цим же студентам на четвертому курсі в осінньому семестрі (2 години на тиждень) читали вексельне право (окрім студентів страхової групи), а у весняному (2 години на тиждень) – конкурсний процес. Майже в такому ж обсязі викладали торгове право

й для гірничопромислової групи промислового відділення, особливістю було лише те, що студенти-гірники замість практичних занять із торгового права на четвертому курсі впродовж 2 семестрів вивчали спеціальний курс «Гірниче право» (1 година на тиждень). І лише студентам підвідділу місцевого господарства читали тільки торгове прав (щотижня лекції – 4 години та практичні заняття – 2 години).

Торгове, вексельне право, конкурсний процес викладав професор В. М. Гордон, торговий процес – Б. В. Попов, гірниче право – М. І. Наумов. Практичні заняття з торгового права вів В. І. Серебровський. До викладання торгового права в ХКІ долучився й А. С. Ратнер. І хоча більшість із них свої таланти комерціалістів розкрили вже за радянських часів, все ж, працюючи в ХКІ, вони підготували низку праць із торгового права. Так, учений зі світовим ім'ям професор В. М. Гордон залишив глибокий слід у юридичній науці як комерціаліст. Його роботи присвячені вексельному праву: «Составление векселя» (Х., 1911), «Составление и протест векселя» (Х., 1913). Він висунув новаторські ідеї, зокрема, був прихильником створення єдиного для всіх народів вексельного права [14]. Актуальною була опублікована у 1917 р. праця про цінні папери: «Амортизация бумаг на предъявителя» (Х., 1918). Але найбільш плідно як комерціаліст В. М. Гордон працював за радянських часів. Викладач гірничого права М. І. Наумов цікавився Статутом російських залізничних доріг, зокрема, опублікував монографічну працю «Новое железнодорожное законодательство (К реформе Общего устава Российских железных дорог)» (Х., 1913). Одна із перших робіт В. І. Серебровського теж стосувалася питання торгового права: «Гражданин и торговое право» (Х., 1912).

Слухачки ОВЖК торгове право вивчали на четвертому курсі (3 години на тиждень) [15, с. 116]. У різний час цей курс вели С. П. Ніконов, К. М. Смірнов, Є. В. Васильковський, П. С. Кравцов. У 1913 р. кафедру торгового права посів юрист-практик член Одеської судової палати В. В. Овсянников. Одеські вчені цікавилися й науковими проблемами торгового права. Окремим напрямом досліджень С. П. Ніконова стали питання користування берегом моря за російським правом [16]. Він же підготував розлогу рецензію на книгу О. Ф. Федорова «Торговое право» (О., 1911). П. С. Кравцов вивчав хлібоекспортні контракти, договори перевезки вантажів водними шляхами, але ці праці залишилися в рукописах. Для словника Брокгауза і Ефрона вчений написав

статтю «Капітан судна». Інші праці з торгового права він готував уже як викладач правового факультету ОІНГ. Свій внесок у розвиток торгового права зробив і Є. В. Васюковський. Він співавтор праці «Учебник морского торгового законовещения» (СПб., 1906). Натомість К. М. Смірнов праць за цією тематикою не готував.

Особливу увагу торговому праву приділяли й у Н(О)ВМІ. Цей курс (в обсязі 6 годин на тиждень) вивчали третьокурсники. Натомість на четвертому курсі студіювали торговий процес і морське право (2 години на тиждень). Усі три дисципліни вів професор О. Ф. Федоров. У його науковому доробку значне місце займають роботи з торгового права. Перші праці – «История векселя. Историко-юридическое исследование» (О., 1895) та рецензія на книгу І. Г. Табашнікова «Прошлое векселя. Историко-юридическое исследование» (О., 1898) – згодом переросли в ґрунтовні видання «Русское вексельное право» (О., 1905) та «Вексельное право» (О., 1906). Свої погляди на торгове право він виклав у підручниках «Введение в курс торгового права» (О., 1901); «Курс торгового права – Выпуск 1. Торговец и торговое предприятие [с учением о торговой несостоятельности]» (О., 1903); «Торговые деятели, торговые сделки и морское право» (О., 1908), «Торговое право» (О., 1911). Він вивчав зміст та предмет торгового права, був прихильником запровадження самостійного курсу торгового права в навчальний процес як необхідного для доповнення та конкретизації цивільного права прикладним аспектом. Аналізував законодавство про морську торгівлю – результатом цих досліджень стали праці «Морское право» (О., 1913) та «Об устройстве вольных или свободных гаваней в России» (О., 1915). Він підготував ґрунтовні нариси розвитку торгового законодавства західноєвропейських держав та бібліографічний перелік вітчизняної та зарубіжної літератури з питань торгового права.

Висновки

Отже, в ліцеях питання торгового права вивчали в курсах «Торгове право», «Торговельне право», «Вексельне право», «Комерційне та морехідне право», а згодом – у межах цивільно-правових дисциплін. Викладання тоді зводилося до переказу чинного російського законодавства, наукові ж розробки торгового права тільки зароджувалися. На початку ХХ ст., окрім курсу «Торгове право», стали читати спецкурси «Вексельне право», «Морське право», «Конкурсне право та процес», «Торгово-промислове право» та ін. Водночас розширилася тематика наукових

досліджень: від питань співвідношення торгового та цивільного права, до спеціальних досліджень вексельного, морського, конкурсного права. Досвід учених-комерціалістів досліджених вишів є цінним, потребує уваги та подальшого вивчення. Цікавим може бути аналіз змісту програм та вплив на сучасність наукових розробок учених минулого.

Список використаних джерел:

1. Міхневич Л.В. Становлення та розвиток кафедри торгового права Київського комерційного інституту. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»* Київ, 2012. № 173. Ч. 1. С. 25.
2. Міхневич Л.В. Здобутки правознавців Волинського (Кременецького) ліцею. *Часопис Київського університету права*. 2014 № 2. С. 35–39.
3. Міхневич Л.В. Рішельєвський ліцей – витоки вищої юридичної освіти в Одесі. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. Київ, 2013. № 182. Ч. 3. С. 18–25.
4. Міхневич Л.В. Школа практичної юриспруденції в Ніжині. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 9. С. 14–17.
5. Кахнич В.С. Становлення і розвиток правової освіти та науки на юридичному факультеті Львівського університету (XVII–XX ст.): історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2012. 256 с.
6. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). Київ : КНЕУ, 2011. 266 с.
7. Міхневич Л.В. Юридичне відділення Київських вищих жіночих курсів (1907–1920 рр.): витоки, досвід, здобутки. *Юридична Україна*. 2015. № 9. С. 68–74.
8. Обозрение преподавания на 1912–1913 учебный год (юридическое и экономико-коммерческое отделения высших женских курсов в г. Киеве). Київ : Тип. Т. Г. Мейндера, 1912. 33 с.
9. Обозрение преподавания на юридическом и экономико-коммерческом отделении Киевских высших женских курсов на 1915–1916 учебный год. Саратов, 1915. 38 с.
10. Обозрение преподавания на 1911–1912 академический год. *Известия Киевского коммерческого института*. 1911. Кн. XI. С. 1–10.
11. Обозрение преподавания на 1910–1911 академический год. *Известия Киевского коммерческого института*. 1910. Кн. V. С. 1–8.
12. Отчет декана экономического отделения о ходе преподавания на экономическом отделении Киевского коммерческого института в учебном 1911–12 году. *Известия Киевского коммерческого института*. 1913. Кн. XVIII. С. 20–22.
13. Синайський В. І. Договір підприємствельського союзу (синдиката і треста). *Памяти профессора Габриеля Феликсовича Шершеневича: сборник статей по гражданскому и торговому праву*. Москва : Тип. Бр. Башмаковы, 1915. С. 1–13.

14. Гордон В.М. Мировое объединение вексельного права. *Журнал Министерства Юстиции*. Санкт-Петербург, 1912. № 2. С. 154–162.

15. Міхневич Л.В. Юридичний факультет Одеських вищих жіночих курсів (1908–1920 рр.):

історія створення та діяльності. *Юридична Україна*. 2016. № 1–2. С. 114–119.

16. Никонов С. П. О пользовании морским берегом в России. *Журнал Министерства Юстиции*. 1912. № 4. С. 26–58.

Раскрыто состояние преподавания и изучения торгового права в специализированных учебных заведениях на территории Украины в XIX – начале XX в. Установлен перечень и объем учебных дисциплин, методики их преподавания. Показана тематика исследований торгового права и некоторые творческие результаты ученых-коммерциалистов.

Ключевые слова: торговое право и процесс, вексельное право, морское право, конкурсное право и процесс.

The state of teaching and studying trade law in the specialized educational institutions of Ukraine in the XIX – early twentieth century was revealed. The list and volume of educational disciplines and teaching methods are established. The theories of commercial law research and some creative results of commercialist scholars are shown.

Key words: trade law and process, bill of exchange right, maritime law, competitive law and process.